

POETIKA FRANE PETRIĆA: PJESNIČKA ISKUSTVA I ENCIKLOPEDIJSKI POTICAJI*

LINA BOLZONI

(*Scuola Normale Superiore,
Pisa*)

UDK 130.2:7:1
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 23. XII. 1997.

Otpočela bih jednom vrlo sugestivnom slikom o Petriću Antonia Querenghija, 1592. g., padovanskog književnika i prijatelja Petrićevog, koji je bio dugi niz godina u službi raznih kardinala na rimskom dvoru¹. Književnik visoke humanističke kulture, grčke i latinske, zaokupljen i pjesništvom na narodnom jeziku i raspravama o jeziku, pjesništvu, retorici, Querenghi je gajio snažne simpatije prema neoplatonizmu, kako to pokazuje pjesništvo na latinskom i narodnom jeziku, pisma i iskazi koje je o njemu dao Paganino Gaudenzio u *Accademia disunita*, profesor politike i povijesti pri Padovanskom sveučilištu². Querengi, inače taj kome je Campanella uputio jedno od najčuvjenijih pisama, 8. srpnja 1607. g. »iz dubokog Kavkaza«, to jest iz strašne podzemne ćelije zamka Sant'Elmo, u komu, znajući da je za nj posredovao i diveći mu se i uspoređujući ga s Picom della Mirandola, pojašnjava Campanella razliku spram ovog s obzirom na metodu i osobnu povijest: »Evo dakle razlike između mogeg filozofiranja i Picova; učim više iz anatomije jednog mrava negoli iz svih knjiga napisanih od prvih stoljeća do mojega«³. Nekoliko godina kasnije Querenghi je iskazao svoju simpatiju prema Galileju, nastojeći mu pomoći kod kardinala, Aleksandra d'Este. Izuzetno je značajno njegovo svjedočanstvo o Petriću iz vremena kad je ovaj počeo predavati platoničku filozofiju u Rimu:

* Prilog sa VI. međunarodnog simpozija Hrvatskog filozofskog društva »Dani Frane Petrića« održanoga 13–17. VII. 1997. u Cresu.

¹ O Querenghiju, v. najnoviju bibliografiju: L. Bolzoni, *Il segretario neoplatonico (F. Patrizi, A. Querenghi, V. Gramigna)*, u: *La corte e il cortegiano*, II, a c. di A. Prosperi, Roma, Bulzoni, 1980, pp. 133–169; U. Motta, *Querenghi e Galileo. L'ipotesi copernicana nelle immagini di un umanista*, u: »Aevum«, LXVII, 1993, pp. 595–616; Id., *Un testo inedito di A. Querenghi: Omero, Platone e le imprese accademiche degli amici padovani*, u: »Aevum«, LXVIII, 1994, pp. 575–605.

² P. Gaudenzio, *L'Accademia disunita*, Pisa, Francesco Tamaghi, 1635, pp. 175–178.

³ T. Campanella, *Lettere* (a c. di V. Spampinato), Bari, Latrza, 1927, pp. 133–134.

»Jučer ujutro počeo je Petrić svoja čitanja zajedno s trojicom kardinala i više od četiristo osoba. Početak je bio sjajan kao i nastavak, ali nastojanje da izbaci Aristotela iz škola može se usporediti s podizanjem batine na Herkula«⁴. Petrićevo nastojanje na obnovi dominantnih kulturnih i filozofskih shema dočekano je s naklonošću, ali i kao nešto osuđeno na poraz, zbog nesrazmjera u odnosu snaga. Ova Querenghijeva pozajmica mitske prisposode ista je kao ona u pismu kardinalu d'Este, čiji je tajnik bio, što je izraz njegova pristajanja uz odluku s kojom nije bio zadovoljan: »Herkul se ne šali uvijek s Pigmejcima, držeći ih u ludu strahu, niti uvijek ima razloga da njihova dobrodušnost izazove odviše hrabrosti da ga potakne na prekomjernu dobrotu«⁵. Slika Herkula i Pigmejaca na kraju stoljeća poprima novu sudbinu u Europi zahvaljujući i difuziji Filostratova spisa *Slike*. Filostratov je tekst bio popraćen ilustracijama, pa se mogao, kako piše M. Fumaroli, pretvoriti u knjigu/galeriju⁶, dakle u nešto što je u osjetila i u pamćenje čitatelja/gledatelja moglo utisnuti mitove koje je evociralo, bogatstvom asocijacija i različitih značenja koje su ti mitovi u sebi sadržavali. Slika Herkula i Pigmejaca prisutna je u europskoj kulturi i imaginaciji 16. i 17. stoljeća. Držim da je na tragu Querenghijevom možemo smatrati amblematskom i za Petrićev slučaj. Ona može dobro pokazati napestost, odnos sukoba dviju komponenata koje su u međusobnom nesrazmjeru. To je ponajprije pokušaj obnove najstarije mudrosti u novim oblicima, također i institucionalnog, političkog i religioznog nastojanja obnove aristotelizma. Zatim je to nastojanje izgradnje znanosti o jeziku – na različitim razinama historiografije, retorike i poetike – koja bi posjedovala univerzalno značenje te, s druge strane, uvid u kaotičnu zbilju u nekim vidovima ljudskom iskustvu neshvatljivu⁷. U tom smislu valja se prisjetiti Petrićevih vrlo uspješnih slika iz sedmog dijaloga *O povijesti* kojima želi izraziti teškoću određenja i klasificiranja, kao i pojedinih sadržajnica »male povijesti«, to jest povijesti pojedinog događaja: nalik je to na lov velike i klizave ribe, piše Petrić, nešto nalik na pokušaj da se zgrabi kaos ili nešto što »ima tisuću ili deset tisuća zakutaka u sebi«, nalik na veliku lukovicu i na ljuštenje njenih kora, jedne po jedne, poput »Protejevog lika u tisuću oblika u koje se mijenja i pretvara«⁸.

⁴ Riječ je o pismu naslovljenu Gian Batisti Stroziju, cod. Magl. VII. 1399, Biblioteca Nazionale Firenze, cc. 63v–64 r, v. L. Bolzoni, *Ercle e i pigmei, ovvero Controriforma e intellettuali neoplatonici*, u: »Rinascimento«, XXI, 1981, pp. 285–296.

⁵ L. Bolzoni, *Ercle e i pigmei*, cit., p. 292. Pismo se čuva u Veneciji, Bibl. Marciana, cod. Ital. X, 96, 6566, c. 126v.

⁶ M. Fumaroli, *L'age de l'eloquence. Rhetorique et »res literaria« de la Renaissance au seuil de l'epoque classique*, Genève, Droz, 1980.

⁷ L. Bolzoni, *L'universo dei poemi possibili. Studi su F. Patrizi da Cherso*, Roma, Bulzoni, 1980, cap. II; C. Vasoli, *F. Patrizi da Cherso*, Roma, Bulzoni, 1989, pp. 25–108.

⁸ F. Patrizi, *Dell'istoria dieci dialoghi...ne'quali si ragiona di tutte le cose appartenenti all'istoria, e allo scriverla e all'osservarla*, Venezia, Andrea Arrivabenc, 1560, pp. 38–42.

Zaustavimo se kratko na tom drugom vidu i pokažimo kako se, na razini razmatranja o poetici, suvremena pjesnička iskustva (vlastita i tuđa) upleću u neke vrsti enciklopedijske težnje s pokušajem istraživanja, s pomoću univerzalnih interpretativnih shema, mreže pletiva u koju se zapleće mnogooblična zbilja iskustva. Želim odmah upozoriti da u toj perspektivi poprima amblematsko značenje činjenica da su središnje dekade *Poetike* – one posvećene izgradnji modela svih mogućih poema – ostale ne samo tijekom stoljeća neizdane nego i nedovršene. Je li to usud da Petrićeva *Poetika* ima mnogo toga zajedničkog s drugim pokušajima, ovom vrlo bliskima, da zapletu sveukupnost znanja? Mislim tu primjerice na teatar pamćenja Giulija Camilla, koji je nastojao skupiti pamćenje književnog klasicizma, sve znanje, sve ljudske znanosti i umijeća, kao i božanske tajne, ili na konačnu verziju *Tipokozmije* Alessandra Citolinija, Camillovog učenika koji se iselio u Englesku zbog religioznih razloga, uzaludno na engleskom dvoru tražeći pomoć za dovršenje svog rječnika, enciklopedije, sačinjene po uzoru na univerzum, ili na *theatrum sapientiae* Samuela Quicchelberga, knjižničara i kolekcionara kod Alberta V. Bavarskog⁹. U tom smislu nedovršnost Petrićeve *Poetike* postaje znakom njegova enciklopedijskog *traganja*, istovremeno rigoroznog i utopijskog, koje obilježava novi smjer europskog mišljenja na razmeđu 16. i 17. stoljeća.

Petrićeva književna djelatnost, kao autora i kritičara, isprepliće se desetljećima s njegovim teorijskim razmatranjem. Njegovo pjesničko stvaranje poznaje tradicionalnu formu soneta (galantnog i senzualnog, prisutnog u njegovu mladenačkom dijalogu o poljupcu ili u pohvalnim sonetima Ireni Spilimbergo, umrloj u mladoj dobi)¹⁰, a poznaje i eksperimentiranje s novim herojskim stihom, o kojem piše u svojim enkomijastičkim spjevovima, *Eridano* i *Badoaro*¹¹. Bez obzira na skromnu vrijednost rezultata zanimljiva je činjenica da se Petrić na originalan način uključuje u istraživanja i eksperimentiranja stiha¹², i daje mu određeno značenje. On nastoji tako oživjeti prvobitnu vezu

⁹ Od bibliografije o spomenuim osobama upućujem na: L. Bolzoni, *La stanza della memoria. Modelli letterari e iconografici nell'eta della stampa*, Torino, Einaudi, 1995.

¹⁰ *Il Delfino ovvero del bacio*, u: F. Patrizi, *Lettere ed opuscoli inediti* (a c. di D. Aguzzi Barbagli), Firenze, Olschki, 1975, pp. 135–164 (p. 164), i zbirka *Rime di diversi nobilissimi et eccellentissimi autori in morte della signora Irene delle signore di Spilimbergo*, Venezia, Domenico e Gio. Battista Guerra, 1561.

¹¹ F. Patrizi, *L'Eridano in nuovo verso heroico...con i sostentamenti del detto verso*, Ferrara, F. de Rossi, 1597 (takoder u: *La poesia barbara nei secoli XV e XVI* (a c. di G. Carducci), Bologna, 1881, pp. 327–345); *Badoaro*, nedovršen i neobjavljen, v.: L. Bolzoni, *Il »Badoaro« di F. Patrizi e l'Accademia veneziana della Fama*, u: »Giornale storico della letteratura italiana«, CLVIII, 1981, pp. 71–101 (pp. 99–101).

¹² G. Arbizioni, *Esperimenti di metrica eroica tra Cinquee Seicento*, u: »Il contesto«, III, 1977, pp. 183–207, i bibliografiju G. Vergar, *Guida allo studio della poesia barbara italiana*, Napoli, Fratelli Conte, 1978.

pjesništva i glazbe, u novim oblicima, i predlaže novu upotrebu harmonije, bogate kozmičkim i neopitagorejskim značenjima, na osnovi čega će postati povlašćenim članom *Camerate de' Bardi*.¹³

Čar najstarije mudrosti i utjecaj hermetičke i neoplatoničke tradicije osjećaju se istodobno i u načinu na koji on čita pjesnike (značajan je primjer *Čitanja Petrarkina soneta »La gola, il sonno e l'ociose piume«*). Nekoliko godina potom, 1560, u komentarima *Rima L. Contilea*, interes za pjesničko iskustvo koje, končetistički i lingvistički usmjereno, raskida s tradicionalnim okvirima petrarkizma, ukršta se sa zanimljivim teorijskim postavkama o mogućnosti utemeljenja znanosti o pjesništvu koja se koristi obnovljenom i proširenom topikom.

Kad u kasnijim godinama Petrić intervenira svojim *Mišljenjem (Parere)*, u prilog Ariostu protiv djelca Camila Pellegrinija kojim ovaj veliča Tassa, on je već u uznapređovaloj fazi izradbe prvih dekada svoje *Poetike*. Polemika oko kategorija Aristotelove *Poetike* pruža pomagalo kako za govor *Poetike*, tako i za pravu, primjerenu kritički borbenu intervenciju, koja je, kako je lucidno uočio Tasso, bila upravo *Parere*, pisana u obranu Ariosta.

Pisanje i kritičko čitanje križaju se dakle s teorijskim razmatranjem o jeziku i pjesništvu. To posljednje, i ne samo u linearnom smislu, sadrži dva vida koji su u međusobnom odnosu: žestoka, sustavna destrukcija tradicionalnih kategorija (dijalozi o povijesti i o retorici) i živo traganje za novom »znanošću« koja bi raznim ljudskim umijećima, vezanim uz riječ, pribavila jedno opće važenje, preobražavajući ih time u sastavnice nove enciklopedije.

U tom smjeru ide i destrukcija tradicionalnih okvira prostora, vremena, izraza. U dijalogizima *O retorici*, primjerice, smatra on da govor nije samo to što se služi riječima, nego on podrazumijeva i geste, tjelesne pokrete, oblike kojima se životinje i sve stvari svijeta međusobno sporazumijevaju. Analogno tomu, u dijalogizima *O povijesti* obzor se širi na sadašnjost i na budućnost, tipologija vrsta otvara se prema modernosti, i još jedanput jezik računa s različitim oblicima ophođenja, primjerice s predstavama slikarstva i skulpture.

Već u mladenačkim spisima područje pjesništva biva prošireno, pa ono uključuje u sebe proročanstva, hijerogliffe, ideograme. U *Poetici* ono se vraća lingvistici, ali nastojanje za univerzalnošću i dalje se snažno očituje: misli se pri tomu na poetiku koja je sposobna predvidjeti i usmjeriti i pjesme u budućnosti, a sistem rodova razgrađuje se na osnovi raznovrsnih ljudskih strasti.

¹³ D. Aguzzi Barbagli, *F. Patrizi e l'umanesimo musicale del Cinquecento*, u: *Umanesimo in Istria* (a c. di V. Branca e S. Graciotti), Firenze, Olschki, 1983, pp. 63-90.

U vrijeme kad uvelike razmiče okvire Petrić je zaokupljen izgradnjom mreže koja bi sve sadržavala i koja bi mogla pružiti uređeno ustrojstvo kako iskustvu o prošlosti i sadašnjosti, tako i onomu što igra mogućnosti naznačuje za budućnost. Stoga se on koristi tablicama i dijagramima, primjenjujući na pjesništvo ona pomagala vizualizacije koja su bila tipična za novu dijalektiku, dakle one linije koja je išla od Rodolfa Agricole i Petrusa Ramusa i koja je imala snažan odjek i difuziju u protestantskim zemljama¹⁴. U Italiji je ona tek rubno prisutna, često zakrivena *autoritetima* Platona i Aristotela¹⁵. Na toj razini Petrićeva djela dvije su komponente od presudnog značenja: s jedne strane to je topika Giulija Camilla, a s druge strane ambiciozan program venecijanske Akademije, čiji je Petrić član. Petrić je bio izdavač Camillove *Topike*. Prikazujući je i posvećujući grofu Sertoriju da Colalte, 1560. godine, on piše: »Bio je genij, neprocjenjiva žara rječitosti. U svojoj veličini, ne odobravajući preuska pravila učitelja govorničtva, izišao je iz njih i proširio ih najprostranim mjestima teatra cijelog svijeta.«¹⁶

Univerzalnost je dakle, kako je vidi Petrić, najveća vrijednost Camillova djela, univerzalnost koja se odnosi na sheme topičkih mjesta, na njihovu moć da se sve »ljepote« jezika klasificiraju i igrom kombinatorike osposobe za stvaranje novih ljepota. Camillovo nastojanje da se pomoću »umjetnih kotača« i shema topičkih mjesta stave pod nadzor tajne retorike i poetike sačinjava bitnu prethodnicu Petrićeva programa *Poetike*.¹⁷

Venecijanska *Accademia della Fama*, kako izriječno govore njeni programatski dokumenti, imala je za svoj cilj učiniti znanje vidljivim, koristeći se stoga »stablama« nove dijalektike i pružajući time djelotvorno oruđe za spoznaju i pamćenje enciklopedije znanja. Ta je središnja ideja nadahnjivala ambiciozne projekte Akademije: stabla, tablice, trebale su tiskanu knjigu pretvoriti u nov, čudesan instrument priopćavanja znanja. I poslije zatvaranja Akademije 1561. g. ta će se ideja nastaviti u izdavačkim projektima osoba koje su bile članovi Akademije ili onih njoj bliskih, primjerice Orazija Toscanella.

Opsežno djelo o poetici koje Petrić ostavlja nedovršeno i većim dijelom neobjavljeno odgovara vrlo sustavnom nastojanju da se koristi topičkim mjestima i njihovom vizualizacijom u izgradnji modela svih mogućih pjesama.

¹⁴ W. Ong, *P. Ramus, Method and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1958; C. Vasoli, *Reticorica e dialettica dell'Umanesimo*, Milano, Feltrinelli, 1968; A. Grafton, L. Jardine, *From Humanism to the Humanities*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1986.

¹⁵ L. Bolzoni, *La stanza della memoria*, cit., cap. I, II.

¹⁶ G. Camillo, *Opere*, Venezia, Domenico Farri, 1579, t. II, p. 74. prvo izd. 1560.

¹⁷ O »Topici« Camilla i o njegovim odnosima s teatrom pamćenja, L. Bolzoni, *Erasmus e Camillo: Il dibattito sull'imitazione*, u: »Filologia antica e moderna«, IV, 1993, pp. 69–113.

Petriću je poetika samo jedan dio znanosti o jeziku, ona stoga ima dimenziju univerzalnosti i ne može biti zatvorena u okvire nijednog sustava književnih rodova, niti biti podložna ograničenjima kontenutističkog tipa. Bitno njeno obilježje jest izmišljanje, sposobnost oblikovanja građe i stvaranja novih formi. Načini na koje djeluje izmišljanje mogu se, prema Petriću, opisati, količinski odrediti, vidljivo prikazati. Zadatak je pjesnika proizvesti čudesno, a njegovo je polje djelovanja između dva reda kontrarnog, vjerojatnog i nevjerojatnog. Pjesnički bi se univerzum dakle mogao prikazati kao rezultat kombinatoričke igre dvaju elemenata koji proizlaze iz ta dva topička izvora. Petrić navodi 33.600 mogućih kombinacija, ali odmah napominje kako taj broj praktički može rasti u beskonačnost uđu li u igru druga topička mjesta – ona koja su prethodno bila upotrijebljena samo za dijalektički dokaz – »Giulio Camillo rijetkim pronalaskom primijenio ih je na pjesničke i retoričke figurativne izraze, a mi ih sada činimo izvorom pjesnički čudesnog i pjesničkog čuđenja«¹⁸.

Tablice i gusti dijagrami kojim Petrić želi prikazati tisuće mogućih kombinacija koje mogu proizvesti čudesno nastoje na pjesničkoj razini ostvariti upravo onaj isti pokušaj venecijanske Akademije »della Fama«, naime pronaći izgubljenu transparentnost, izgraditi oruđe koje će učiniti vidljivim duševni proces. S druge strane, riječ je o jednom modelu koji se može širiti unedogled, jer, u potajnici, upućuje na samu strukturu kozmosa: »Uistinu se može reći«, piše Petrić, »kako svi glavni dijelovi, i njima podređeni svi, jesu u svima, i svak je u svima i svi u svakom pojedinom, i u njima se obnavlja staro načelo kako su sve stvari u svima, i tu je mjesto one čudesne mješavine, o čemu nas uči Platon u *Filebu*.

To je model koji upravo zbog svoje univerzalnosti pokazuje ne samo pune pretince, ostvarene mogućnosti, nego i one prazne, pjesme koje još nitko nije napisao. I upravo tu, izuzev u dijagramima, možemo naći zajedništva s drugim nastojanjima, primjerice s onim njegova protivnika, Ludovica Castelveta²⁰, pokazatelja koliko neki pravci istraživanja prolaze različitim kulturnim i filozofskim opcijama.

U svom velebnom nastojanju i u svojoj gotovo fatalnoj nedovršenosti Petrićeva »Poetika« postaje amblematskom, kako je to vidljivo, mitovima, istraživanjem, kao značajna sastavnica europske kulture između 16. i 17. stoljeća, u svom nastojanju da nanovo uspostavi veze riječi i stvari, ljudske duše i strukture univerzuma.

S talijanskoga prevela *Ljerka Schiffler*

¹⁸ F. Patrizi, *Deca ammirabile*, u: *Della Poetica* (a c. di D. Aguzzi Barbagli), Firenze, Olschki, 1971, III, p. 316.

¹⁹ F. Patrizi, *Deca dogmatica universale*, ib., p. 222.

²⁰ L. Bolzoni, *La stanza della memoria*, cit., p. 43–51.

POETIKA FRANE PETRIĆA: PJESNIČKA ISKUSTVA I ENCIKLOPEDIJSKI POTICAJI

Sažetak

Analiza složenosti Petrićevih ideja o poetici i samoj strukturi djela provedena je u dva osnovna smjera:

1. model svih mogućih spjevova koje Petrić nastoji obnoviti usko je povezan s novim enciklopedijskim obilježjima umijeća memorije, ili bolje uz onaj njegov smjer kojem je središnji problem metode upotreba »stabla«, tabela i dijagrama vizualizirajući tako svoje postupke.

2. promišljanje o specifičnim sastavnicama književnog teksta odražava tadašnje pjesničko iskustvo, posebice polemike oko *Bijesnog Orlando* i *Oslobodenog Jerusalema*.

LA POETICA DI FRANCESCO PATRIZI: ESPERIENZE POETICHE E SUGGERZIONI ENCICLOPEDICHE

Riassunto

L'analisi della complessa gestione delle idee del Patrizi sulla poetica e della struttura finale dell'opera è condotta in una duplice direzione:

1. il modello di tutti i poemi possibili che il Patrizi cerca di ricostruire si può ricollegare ai nuovi caratteri enciclopedici dell'arte della memoria, o meglio a quella linea dell'arte della memoria che pone al centro il problema del metodo e usa »alberi«, tavole, diagrammi per visualizzare i propri procedimenti

2. la riflessione sulle componenti specifiche del testo letterario risente della contemporanea esperienza poetica, in particolare della *querelle* sull'*Orlando furioso* e la *Gerusalemme liberata*.